

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 303.1:316.334.5

Н.Г. КОМИХ

СОЦІОЛОГІЧНА МЕТОДОЛОГІЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

В статті розглядаються соціологічні методологічні підходи до дослідження екологічної культури. Зокрема, приділяється увага аналізу особливостей екологічної культури з позицій протилежних сучасних парадигм: позитивістської та інтерпретативної, які є основою класичної та некласичної методології соціологічного дослідження.

Ключові слова: теорія, методологія, дослідження, методи, екологічна культура, екологічні цінності, екологічна діяльність.

Актуальність дослідження і постановка проблеми. Актуалізація наукового дослідження екологічної культури обумовлена загостренням соціо-природних протиріч на сучасному етапі взаємодії людини та оточуючого її середовища, в самому широкому його розумінні – як природного так і штучного. На сьогодні діяльність державних структур, соціальних інститутів, які регулюють відносини суспільства з довкіллям, є недостатніми для подолання екологічної ситуації, що склалася. Відсутність комплексного науково обґрунтованого знання про особливості діяльності окремих соціальних суб'єктів впливу на стан довкілля у системі відносин суспільства з природою, механізмів взаємодії цих соціальних суб'єктів, вплив на стан довкілля, особливості формування ставлення населення до екологічних проблем, зв'язок цього ставлення і стурбованості населення станом довкілля з екологічно орієнтованою діяльністю залишається науковою проблемою, що потребує вирішення.

Актуальність вирішення цієї наукової проблеми зумовлена тим, що часто зусилля окремих соціальних інститутів, які регулюють відносини суспільства з довкіллям, виявляються марними, а рішення недостатньо ефективними через те, що при їх розробці не враховуються потенціал, рівень залучення, наміри і реальна діяльність інших суб'єктів впливу на довкілля, а також особливості ставлення населення до екологічних проблем та опосередкованість цього ставлення екологічно орієнтованою соціальною діяльністю усіх суб'єктів впливу на довкілля. Фактори доступу до природних ресурсів та можливість експлуатації навколишнього середовища зумовлюють відмінності в умовах життєдіяльності різних соціальних груп, опосередковано впливають, на соціальну діяльність і соціальні відносини у суспільстві, а також формують певну екологічну культуру.

Глобальні проблеми розвитку людської цивілізації, екологічні кризи, забруднення навколишнього середовища, антропогенний вплив на приро-

ду, довели людство до екологічної катастрофи, запобігти якій можна лише при умові зміни традиційних орієнтирів соціокультурного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно розробки наукової проблеми екологічної культури, в тому іншому аспекті, в сучасному світовому та вітчизняному соціологічному дискурсі, на наш погляд можна відмітити такі напрямки:

– пошук та розробка теорій та методологічних підходів до пояснення та встановлення рівноваги у відношення індивіда з оточуючим середовищем, та як підсумок формування нової екологічної парадигми та розвиток галузі соціологічного знання – соціоекології, або соціології навколишнього середовища, інвайронментальної соціології (Р. Данлеп, К. Ван Лидер, М. Фішер-Ковальські, А. Шнайберг, У. Бек, Дж. Уррі, Е. Гідденс, М. Кастельс, Т. Дрідзе, О. Яницький, О. Стегній);

– соціологічний аналіз екологічної культури і екологічної свідомості, ступеня екологізації суспільного життя, екологічні рухи, прогнозування екологічної перспективи розвитку суспільства (Дж. Александер, О. Бондар, Г. Науменко, А. Радей, Є. Головаха, О. Стегній, Н. Худяєва).

Окремо, слід відмітити, що співробітниками Інституту соціології НАН України регулярно проводяться моніторинг громадської думки, де один з блоків питань стосується екологічних проблем, також вивчаються проблеми пов'язані з наслідками чорнобильської катастрофи [3, с. 407–415].

Але, не зважаючи на актуалізацію екологічної проблематики, питання пов'язані з теоретичним доробками стосовно екологічної культури, методологічними основами емпіричних досліджень залишаються відкритими для подальших ґрунтовних наукових соціологічних пошуків.

Мета роботи. Враховуючи, представлені думки, була обрана **мета статті**, яка полягає у спробі розглянути специфіку соціологічної методології до дослідження екологічної культури.

Викладення основного матеріалу дослідження. Питання пов'язані з розглядом екологічної культури, в тому чи іншому аспекті, були присутні в загально науковому суспільно-філософському дискурсі ще з античних часів. В загальному вигляді її можна представити як концепцію космоцентризму. На сьогодні, дослідження та тлумачення екологічної проблематики та екологічної культури зокрема, відбуваються на основі двох базових соціально-філософських ідей, які закладають парадигмальні основи соціально-екологічного підходу: антропоцентризм і інтегралізм або інвайроменталізм. Перший, пов'язаний з домінуючою роллю людини в стосунках з природою, інший базується на визнанні тісного взаємозв'язку людини і природи та суспільства їх взаємодії та взаємозалежності. Застосування соціологічної методології дозволяє розглянути особливості екологічної культури з позицій протилежних сучасних парадигм: позитивіської та інтерпретативної. Кожна з парадигм відкриває особливий кут зору на сутнісні компоненти екологічної культури, можливості застосування конкретної методики та інструментарію дослідження.

Класичній (позитивістській) методології притаманне визнання об'єктивності соціальної реальності, віра в строгість, надійність інструментарію соціального пізнання, впевненість в те, що соціальні закони мають стійкий характер, що вони подібні законам природи та можуть бути відкриті шляхом аналізу структур суспільства, життєдіяльності людей. Тому при емпіричних дослідженнях використовуються тільки кількісні методи, які надають об'єктивістську характеристику соціальним процесам, проблемам та явищам суспільства, спрямовані на встановлення закономірностей та виведення загальних тенденцій, спираючись на методи математичного аналізу.

Інтерпретативна парадигма відноситься до так званої неklasичної методології. Вона передбачає, що кожна соціальна спільнота має неповторний світ цінностей, що обставини завжди суб'єктивні. Дослідник теж є не безпристрасним, бо не може буди єдиного універсального пояснення соціальної реальності. Інструментарій, який використовується за цією методологією має більш глибоко проникнути в розуміння соціальних реалій, зрозуміти приховані змісти подій. Інтерпретативний підхід дозволяє зрозуміти, як людина розуміє події, які відбуваються чи певну обстановку. Здійснюючи інтерпретацію соціальної ситуації індивід надає їй певного сенсу, який детерміновано його інтелектуальним, культурним, соціальним тезаурусом та системою значень. "Некласика" вирізняється становленням якісної методології та тактик дослідження, які відрізняються від кількісного стандарту науки. До основних типів якісних досліджень відносяться: біографічне дослідження, угрунтована теорія, етнографічне дослідження, кейс-стаді, візуальні дослідження. Застосування одного з типів дослідження передбачає використання широкого спектру методів збирання даних: глибинне інтерв'ю, традиційний аналіз документів, фокусовані інтерв'ю, нарративне інтерв'ю.

Так, в рамках класичної методології розглядає екологічну культуру Сосунова І.А. Дослідниця вважає, що сучасний дискурс концептуалізації поняття екологія культури розгортається в площині двох наукових теоретико-методологічних підходів: структурно-функціонального та діяльнісного. З позицій першого, екологічна культура досить широко трактується як взаємодія суспільства з природним середовищем і поділяється на матеріальну та духовну або нематеріальну. В якості структурних елементів як правило виокремлюють охорону оточуючого середовища, норми поведінки людини по відношенню до природи, які формуються в результаті пізнавальної, практичної та перетворюючої діяльності. В якості специфічної характеристики екологічної культури відмічається усвідомлення цінності природного середовища [2, с. 34]. В рамках структурного-функціоналізму розглядається точка зору на екологічну культуру, як систему діалектично взаємопов'язаних елементів: екологічної свідомості, екологічного світосприйняття, екологічної діяльності.

З позицій діяльнісного підходу екологічна культура охоплює різні види людської діяльності як в матеріальній так і в духовній сфері. Остання пов'язана з освоєнням, перетворенням збереженням природного середовища. Привертає увагу підхід до інтерпретації екологічної культури, який

запропонувала російська дослідниця О.І. Марар [1, с. 24]. Вона розглядає екологічну культуру з позицій структурно-функціонального підходу, що надає їй змогу виокремити структурно-компонентний склад екологічної культури та описати їх.

В структурі екологічної культури О.І. Марар виокремлює мотиваційний компонент (потреби, ціннісні установки, емоції, почуття), змістовний компонент (наука, знання, уявлення, пізнавальна активність, інтереси), діяльно-практичний компонент (діяльність, поведінка, звички, навички), рефлексивний компонент (самооцінка, самокритичність, самосвідомість). Виокремленні базові компоненти екологічної культури: особистісний, діяльний, ціннісний, надали змогу розглянути особливості формування, стан екологічної культури та проблеми її відтворення як на державному рівні, на рівні соціуму, т. п. соціальних інститутів так і на особистісному рівні. Цікавими є отримані результати дослідження, за якими екологічна культура російського суспільства знаходиться на початковому етапі формування. Ключова роль у формуванні екологічної культури відводиться таким соціальним інститутам як: держава, родина, ЗМІ, релігія, освіта [1, с. 26].

Застосування структурно-функціонального підходу до розгляду екологічної культури, на наш погляд, є досить вдалим для характеристики об'єктивних факторів становлення та розвитку екологічної культури, але, на жаль його евристичні можливості є обмеженими для викриття суб'єктивних характеристик екологічної культури.

Інтерпретативний підхід, навпаки, спрямований на суб'єктивну інтерпретацію соціальної реальності, відкриття додаткових змістів, структур, що надає змогу значно доповнити можливості дослідження екологічної культури. Слід констатувати, що на сьогодні, при дослідженні екологічної культури неklasична методологія не є часто вживаною, отже теоретичні принципи та методологічна специфіка представлені обмежено.

З позицій інтерпретативного підходу "культура" не домен реальності, а спосіб пізнання дійсності. В такому ключі, на наш погляд, надає визначення екологічної культури відомий російський дослідник О. Яницький. На його думку, екологічна культура – це ціннісне ставлення певного соціального суб'єкта (індивіда, групи, спільноти) до середовища свого існування: локальної, національної, глобальної. Це ставлення формується в процесі практичного освоєння світу людиною та фіксується в нормативно-ціннісних системах та реалізується в діях соціальних суб'єктів та інституцій [6, с. 138]. Для дослідження екологічних проблем суспільства та екокультури, зокрема вчений пропонує застосовувати метод соціальної хроніки.

Приклад розгляду з позицій неklasичної методології екологічної проблематики та основ соціологічного підходу до оточуючого середовища ми знаходимо в працях Дж. Уррі [4; 5]. Вчений на основі запропонованої теорії соціальних мереж та потоків представляє простір життєдіяльності людини в контексті процесів глобалізації суспільства, коли природне та соціальне реконструюється, з'являються нові прояви їх взаємозалежності та взаємозв'язку. Дж. Уррі відзначає, що природа менше пов'язана з окре-

ним національним суспільством, а більше залежить від глобальних, інформаційних, комунікативних структур; локального, що враховує складну різноманітність ідентичностей у ставленні до природи та часу. Теорія потоків демонструє, що природне та соціальне взаємопов'язане та відкриває нові напрямки наукових пошуків для соціологів, наприклад, формування екологічної культури, екоідентичності, екопоселення, проблеми ринку зеленої продукції, екологізація суспільства. Для вивчення зазначених проблем Уррі пропонує нові методи: аналіз метафор, дискурс аналіз, фрейм аналіз, метод соціально-екологічного метаболізму.

Висновки. Таким чином, представлений огляд окремих теорій та методологічних підходів надає змогу констатувати, що саме в рамках неklasичної методології дослідження екологічної культури надасть змогу отримати нове знання про глибинні змісти, суб'єктивні причини, уявлення, представлення та переосмислення взаємодій природ та соціальностей, що і формують сучасну екологічну культуру людства.

Список використаної літератури

1. Марар О.И. Экологическая культура в контексте современности / О.И. Марар // Социально гуманитарные знания. – 2010. – № 5. – С. 23–31.
2. Сосунова И.А. Экологическая культура как основа образования для устойчивого развития / И.А. Сосунова // Вестник Международной академии наук (Русская секция). – 2008. – № 2. – С. 33-40.
3. Стегній О. Екологічна проблематика: профіль громадської думки / О. Стегній // Українське суспільство, 1994–2009. Моніторинг соціальних змін / за ред. д.с.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України. – 2009. – 705 с.
4. Урри Дж. Социология за пределами обществ: виды мобильности для XXI столетия / Урри Дж. – М.: Изд. дом Высш. шк. эконом. 2012. – 336 с.
5. Урри Дж. Социология природы / Дж. Урри, Ф. Макнотен // Теория общества: сборник / пер. с нем., англ.; вступ. статья, сост. и общая ред. А.Ф. Филиппова. – М.: КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле. 1999. – 416 с.
6. Яницкий О. Экологическая культура России XX века / О.Н. Яницкий // История и современность. – 2005. – № 1 – С. 136–161.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2014.

Комих Н.Г. Социологическая методология в исследованиях экологической культуры

В статье рассматриваются социологические методологические подходы к исследованию экологической культуры. В частности, уделяется внимание анализу особенностей экологической культуры с позиций противоположных современных парадигм: позитивистской и интерпретативной, которые являются основой классической и неклассической методологии социологического исследования.

Ключевые слова: теория, методология, исследование, методы, экологическая культура, экологические ценности, экологическая деятельность.

Komych N. Sociological methodology is in researches of ecological culture

The article deals with the sociological and methodological approaches to the study of ecological culture. In particular, attention is paid to the analysis of the characteristics of ecological culture of the modern position of opposing paradigms: the positivist and interpretative, which is the basis of classical and non-classical methodology of sociological research.

Key words: theory, methodology, research, methods, ecological culture, ecological values, ecological activity.